OLIY TA'LIMDA TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA DEONTOLOGIK TAYYORGARLIKNI TA'MINLOVCHI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR, METODLAR VA VOSITALAR

Yoqubova Maftuna Shoyim qizi
Buxoro davlat universiteti
myoqubova.@gmail.com

Annotatsiya . *Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining deontologik tayyorgarligini ta'minlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodlar va vositalardan foydalanishning nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Pedagogik deontologiyaning mazmun-mohiyati, o'qituvchining kasbiy burchi, axloqiy mas'uliyati, pedagogik odobi, adolatparvarligi va insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli ta'lim, keys-stadi, rolli o'yinlar, refleksiv yondashuv, loyiha texnologiyasi, raqamli ta'lim vositalari va hamkorlikka asoslangan metodlarning bo'lajak o'qituvchilarda deontologik kompetensiyani shakllantirishdagi imkoniyatlari ochib berilgan. Deontologik tayyorgarlikni takomillashtirishda nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan uyg'unlashtirish, kasbiy-axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish muhim pedagogik shartlar sifatida asoslangan. Maqola yakunida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy-axloqiy tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *pedagogik deontologiya, deontologik tayyorgarlik, tarbiya fani o'qituvchisi, kasbiy burch, axloqiy mas'uliyat, deontologik kompetensiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, muammoli ta'lim, keys-stadi, refleksiv yondashuv, raqamli ta'lim, kasbiy etika.*

Abstract *This article examines the theoretical and practical aspects of using modern pedagogical technologies, methods, and tools to ensure the deontological preparation of prospective teachers of the subject "Education" in higher education institutions. It explores the essence of pedagogical deontology, professional duty, moral responsibility, pedagogical tact, fairness, and humanistic values. The article discusses the potential of problem-based learning, case-based learning, role-playing, reflective approaches, project-based learning, digital educational tools, and collaborative learning in developing the deontological competence of future teachers. Particular attention is paid to integrating theoretical knowledge with*

practical pedagogical situations, strengthening professional and ethical decision-making skills, and encouraging critical reflection on teaching practice. The article concludes with methodological recommendations for improving the professional and ethical preparation of prospective teachers of the subject "Education."

Keywords: *pedagogical deontology, deontological preparation, prospective education teacher, professional duty, moral responsibility, deontological competence, modern pedagogical technologies, problem-based learning, case-based learning, reflective approach, digital education, professional ethics.*

Аннотация *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования современных педагогических технологий, методов и средств для обеспечения деонтологической подготовки будущих учителей предмета «Воспитание» в системе высшего образования. Анализируются сущность педагогической деонтологии, профессиональный долг учителя, нравственная ответственность, педагогический такт, справедливость и гуманистические качества. Раскрываются возможности проблемного обучения, кейс-метода, ролевых игр, рефлексивного подхода, проектных технологий, цифровых образовательных средств и методов сотрудничества в формировании деонтологической компетентности будущих педагогов. Обосновывается необходимость интеграции теоретических знаний с практическими педагогическими ситуациями, развития навыков принятия профессионально-этических решений и формирования способности к критическому анализу собственной деятельности. В заключение предлагаются методические рекомендации по совершенствованию профессионально-нравственной подготовки будущих учителей предмета «Воспитание».*

Ключевые слова: *педагогическая деонтология, деонтологическая подготовка, учитель предмета «Воспитание», профессиональный долг, нравственная ответственность, деонтологическая компетентность, современные педагогические технологии, проблемное обучение, кейс-метод, рефлексивный подход, цифровое образование, профессиональная этика.*

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuni va sifatini takomillashtirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ma’naviy-axloqiy fazilatlarini mustahkamlashni talab etmoqda. Zamonaviy o‘qituvchi nafaqat o‘z fanini chuqur biladigan mutaxassis, balki o‘quvchilarning shaxsiy kamoloti, dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsata oladigan tarbiyachi sifatida

ham namoyon bo‘lishi lozim. Ayniqsa, tarbiya fani o‘qituvchisi faoliyatida kasbiy burch, axloqiy mas’uliyat, adolat, bag‘rikenglik, xolislik va inson qadr-qimmatini hurmat qilish kabi tamoyillar alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya fani o‘quvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, fuqarolik mas’uliyati, mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik hamda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu fan o‘qituvchisining shaxsiy namunasi, muomala madaniyati, axloqiy pozitsiyasi va pedagogik qarorlari ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchi tomonidan bildirilgan fikr, qo‘llanilgan baholash mezoni yoki muayyan vaziyatda qabul qilingan qaror o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchi, jamoada tutgan o‘rni va ta’limga munosabatiga ta’sir qilishi mumkin.

Mazkur jihatlar bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida pedagogik deontologiya masalalariga alohida e’tibor qaratishni taqozo etadi. Deontologiya muayyan kasb egasining burchi, majburiyatlari va faoliyatini tartibga soluvchi axloqiy me’yorlarni o‘rganuvchi yo‘nalish sifatida talqin qilinadi. Pedagogik deontologiya esa o‘qituvchining kasbiy faoliyatida amal qilishi zarur bo‘lgan axloqiy talablar, mas’uliyat me’yorlari, o‘quvchi shaxsiga munosabat va pedagogik xatti-harakatlarning ma’naviy asoslarini qamrab oladi.

Bo‘lajak o‘qituvchining deontologik tayyorgarligi faqat pedagogik etika qoidalarini bilish bilan cheklanmaydi. U mazkur qoidalarni real pedagogik vaziyatlarda qo‘llash, murakkab axloqiy muammolarni tahlil qilish, manfaatlar to‘qnashuvi sharoitida xolis qaror qabul qilish va o‘z faoliyatining oqibatlarini oldindan baholash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Demak, deontologik tayyorgarlik bilim, qadriyat, kasbiy munosabat va amaliy xulq-atvorning o‘zaro uyg‘unligi asosida rivojlanadi.

An’anaviy ta’limda pedagogik etika va o‘qituvchining kasbiy burchi ko‘pincha nazariy tushunchalar, ma’ruza materiallari va axloqiy qoidalarni o‘zlashtirish orqali o‘rgatiladi. Bunday yondashuv zarur bilimlarni shakllantirsa-da, ayrim hollarda ularni amaliy faoliyatga ko‘chirish, murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va o‘z xatti-harakatlarini baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin. Shu bois bo‘lajak pedagoglarning deontologik tayyorgarligini shakllantirishda faol, interfaol, refleksiv va raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta’lim oluvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki muammolarni tahlil qiluvchi, mustaqil fikrlovchi, hamkorlik qiluvchi va qarorlarining natijalarini baholovchi faol ishtirokchi sifatida namoyon etadi. Xususan, keys-stadi, rolli o‘yinlar, muammoli ta’lim, munozara, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va refleksiv tahlil bo‘lajak

o‘qituvchilarga kasbiy faoliyatda uchrashi mumkin bo‘lgan axloqiy ziddiyatlarni xavfsiz o‘quv muhitida o‘rganish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik deontologik tayyorgarlikni ilmiy jihatdan asoslashda kasbiy etika, pedagogik mahorat, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, refleksiv faoliyat va tajriba asosida o‘rganish nazariyalariga murojaat qilish muhimdir. Ushbu ilmiy yo‘nalishlar o‘qituvchining kasbiy faoliyati faqat bilim berish bilan chegaralanmasligi, balki axloqiy mas’uliyat, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish va o‘quvchi shaxsiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ham talab etishini ko‘rsatadi.

Pedagogik faoliyatda kasbiy burch va axloqiy mas’uliyat masalalarini tahlil qilishda o‘qituvchining kasbiy maqomi, jamiyat oldidagi vazifalari va o‘quvchi shaxsiga munosabati muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. UNESCO va Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan 1966-yilda qabul qilingan Recommendation concerning the Status of Teachers hujjatida o‘qituvchilik kasbining jamiyatdagi o‘rni, pedagoglarning kasbiy huquqlari, mas’uliyati va ta’lim sifatini ta’minlashdagi ahamiyati yoritilgan. Ushbu hujjat pedagogik faoliyatni ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq kasb sifatida tushunishga yordam beradi.

John Deweyning How We Think asarida fikrlash, muammolarni tahlil qilish va tajribani anglash jarayonlariga e’tibor qaratiladi. Ushbu qarashlar bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik vaziyatlarni yuzaki baholashdan ko‘ra, ularning sabablarini aniqlash, muqobil yechimlarni solishtirish va qarorlarning oqibatlarini tahlil qilishga o‘rgatishda muhim nazariy asos bo‘la oladi. Deontologik tayyorgarlik nuqtayi nazaridan bunday yondashuv o‘qituvchining axloqiy qarorlarini ongli ravishda qabul qilishiga xizmat qiladi.

Donald Schönning The Reflective Practitioner asarida kasbiy faoliyat davomida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, tajribani qayta anglash va refleksiya orqali amaliyotga tuzatishlar kiritish masalalari yoritilgan. Bu yondashuv bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining o‘z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish, yo‘l qo‘yilgan xatolarni anglash va kelgusidagi faoliyatini takomillashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ahamiyatlidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasini pedagogik hodisalarni tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar asosida o‘rganish tashkil etadi. Mazkur yondashuvlar bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini alohida bilimlar yig‘indisi sifatida emas, balki kasbiy faoliyatda namoyon bo‘ladigan yaxlit sifatlar majmui sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tizimli yondashuv deontologik tayyorgarlikning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni aniqlashga xizmat qiladi. Unga ko‘ra, kasbiy-axloqiy bilimlar, qadriyatlar, muloqot ko‘nikmalari, qaror qabul qilish qobiliyati va refleksiv faoliyat bir-biridan ajralgan holda emas, balki yagona pedagogik tizim doirasida shakllantirilishi lozim.

Kompetensiyaviy yondashuv o‘zlashtirilgan bilimlarning amaliy vaziyatlarda qo‘llanishiga ustuvor ahamiyat beradi. Masalan, bo‘lajak o‘qituvchi pedagogik odob qoidalarini bilishi bilan birga, o‘quvchi bilan kelishmovchilik yuzaga kelganida uning fikrini tinglash, vaziyatni xolis baholash, shaxsiy qadr-qimmatni kamsitmaydigan yechimni tanlash va qarorini asoslab berish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv bo‘lajak pedagoglarning individual xususiyatlari, axloqiy qarashlari, muloqot uslubi va kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Bu yondashuv talabalarda tashqi nazorat bilangina cheklanmaydigan, balki ichki e’tiqod va ongli mas’uliyatga asoslangan kasbiy xulq-atvorni rivojlantirishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini rivojlantirishda alohida metoddan foydalanishdan ko‘ra, o‘zaro to‘ldiruvchi texnologiyalar, metodlar va vositalar majmuasini qo‘llash maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Bunda nazariy tushunchalarni o‘rgatish, real hayotga yaqin pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, kasbiy xatti-harakatlarni mashq qilish va refleksiv baholash izchil tashkil etilishi zarur.

1. Muammoli ta’lim texnologiyasi

Muammoli ta’lim bo‘lajak pedagoglarda mustaqil fikrlash, axloqiy muammolarni aniqlash va asoslangan qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyada talabalarga tayyor xulosa berish o‘rniga, turli yechimlarga ega bo‘lgan pedagogik muammolar taqdim etiladi.

Masalan, tarbiya darsida bir o‘quvchi sinfdoshining fikrini masxara qilgan vaziyatni olaylik. Bo‘lajak o‘qituvchi bunday holatda qanday yo‘l tutishi kerak? O‘quvchini darhol jazolash, butun sinf oldida tanbeh berish yoki vaziyat sabablarini aniqlab, tarbiyaviy suhbat tashkil etish variantlari muhokama qilinadi. Talabalar har bir qarorning ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qilib, o‘quvchining qadr-qimmati, sinf xavfsizligi, adolat va tarbiyaviy maqsadlar o‘rtasidagi muvozanatni aniqlashga harakat qiladilar.

Muammoli ta’limni samarali tashkil etish uchun quyidagi bosqichlarga amal qilish mumkin:

1. Pedagogik-axloqiy muammoni taqdim etish.

2. Muammoning sabablarini aniqlash va ishtirokchilar manfaatlarini o‘rganish.

3. Muqobil yechimlarni ishlab chiqish.

4. Yechimlarni kasbiy etika va pedagogik burch nuqtayi nazaridan baholash.

5. Tanlangan qarorni asoslash va kutiladigan oqibatlarni muhokama qilish.

Mazkur jarayon talabalarga axloqiy qarorlar doimo vaziyatning xususiyatlarini hisobga olish, o‘quvchi manfaatlarini himoya qilish va pedagogik mas’uliyatni anglashni talab etishini tushunishga yordam beradi.

2. Keys-stadi texnologiyasi

Keys-stadi, ya’ni vaziyatli tahlil metodi deontologik tayyorgarlikni rivojlantirishning muhim vositalaridan biridir. Ushbu metod real yoki o‘quv maqsadida ishlab chiqilgan pedagogik holatlarni batafsil o‘rganish, muammoni aniqlash va dalillarga asoslangan yechim taklif qilishni nazarda tutadi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari uchun quyidagi mazmundagi keyslarni ishlab chiqish mumkin:

- o‘quvchilarni baholashda xolislikni ta’minlash;
- o‘quvchining shaxsiy muammosi haqidagi ma’lumotni sir saqlash;
- ota-onaning o‘qituvchidan asossiz imtiyoz talab qilishi;
- sinfdagi kamsitish yoki masxara qilish holatiga munosabat bildirish;
- ijtimoiy tarmoqlarda o‘quvchi haqidagi ma’lumotlarni tarqatish;
- pedagogning shaxsiy qarashlari va kasbiy majburiyatlari o‘rtasida ziddiyat yuzaga kelishi.

Masalan, ota-ona farzandiga boshqa o‘quvchilarga nisbatan yuqoriroq baho qo‘yishni so‘rasa, bo‘lajak o‘qituvchi ushbu talabni kasbiy etika, xolis baholash va teng munosabat tamoyillari asosida tahlil qilishi lozim. Talabalar muammoni aniqlash, tomonlarning manfaatlarini ajratish, tegishli axloqiy me’yorlarni belgilash va qarorni asoslash orqali kasbiy mas’uliyatni anglashga o‘rganadilar.

Keys-stadi metodining muhim jihati shundaki, u talabalardan faqat “to‘g‘ri” javobni topishni emas, balki qarorning sabablarini tushuntirishni ham talab etadi. Shu tariqa kasbiy-axloqiy mulohaza yuritish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini mashq qilish uchun sharoit yaratiladi.

3. Rolli o‘yinlar va pedagogik vaziyatlarni modellashtirish

Rolli o‘yinlar talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga yaqin sharoitlarda faol ishtirok etishga undaydi. Bunda talabalar o‘qituvchi, o‘quvchi, ota-ona, sinf rahbari yoki pedagogik kengash a’zosi rolini bajarib, turli nuqtayi nazarlarni tushunishga harakat qiladilar.

Masalan, “Ota-ona bilan ziddiyatli muloqot”, “Sinfda kamsitish holatining oldini olish”, “O‘quvchining shaxsiy sirini himoya qilish” kabi mavzularda rolli o‘yinlar tashkil etish mumkin. Har bir mashg‘ulotdan keyin ishtirokchilar o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilib, muloqotda qaysi axloqiy tamoyillarga amal qilinganini va qaysi jihatlarni yaxshilash kerakligini muhokama qiladilar.

Ushbu metod empatiya, tinglash madaniyati, hissiyotlarni boshqarish, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va pedagogik taktni rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Shu bilan birga, rolli o‘yinlar davomida talabalar o‘quvchini kamsitish, uning shaxsiy xususiyatlarini masxara qilish yoki muammoni omma oldida oshkor etish kabi xatti-harakatlarning ehtimoliy oqibatlarini tahlil qiladilar.

XULOSA

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini ta’minlash pedagog kadrlar tayyorlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Chunki mazkur fan o‘qituvchisining kasbiy faoliyati o‘quvchilarga bilim berish bilan bir qatorda, ularning axloqiy qarashlari, ijtimoiy mas’uliyati, insonlarga munosabati va xulq-atvorini shakllantirish bilan ham chambarchas bog‘liq. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarda kasbiy burchni anglash, axloqiy mas’uliyatni his etish, adolatli qaror qabul qilish va o‘quvchi shaxsini hurmat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarur.

Maqolada amalga oshirilgan nazariy tahlil asosida deontologik tayyorgarlikni shakllantirish faqat kasbiy etika qoidalarini o‘rgatish bilan cheklanmasligi, balki ushbu qoidalarni pedagogik faoliyatda qo‘llash, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini baholashni ham qamrab olishi lozimligi asoslandi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining deontologik tayyorgarligini rivojlantirishda muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yinlar, munozara, loyiha texnologiyasi va refleksiv yondashuvdan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Ushbu metodlar talabalarning mustaqil fikrlashi, kasbiy-axloqiy muammolarni aniqlashi, turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilishi va asoslangan qaror qabul qilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Raqamli ta’lim vositalari esa mazkur jarayonni interaktiv tashkil etish, mustaqil ta’limni rivojlantirish va zamonaviy pedagogik vaziyatlarni modellashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. – Boston: D. C. Heath and Company, 1933.

2. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983.

3. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.

4. Rogers C. R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. – Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969.

5. UNESCO; International Labour Organization. Recommendation concerning the Status of Teachers. – Paris: UNESCO, 1966.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

7. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-901-son, 2024-yil 1-fevral.

8. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: Conceptual Learning Framework. – Paris: OECD, 2019.